

MÜLLER ILDIKÓ

A nőoktatás helyzete Ausztriában az Osztrák–Magyar Monarchia idején

A nők iskolázásának ügye Európa legtöbb országához hasonlóan az Osztrák–Magyar Monarchiában is a 19. század második felében került az érdeklődés középpontjába. E jelenség háttérben a modernizáció, polgárosodás folyamata állt. A nőnevelés fejlesztése egyrészt a nőemancipáció fontos eleme volt, az pedig a 19. századi liberalizmus eszméinek logikus következménye. A leányoktatás kiépítése másrészt szorosan kapcsolódott a műveltségnek, szaktudásnak a modernizáció során bekövetkező felértékelődéséhez, melynek eredményeképpen megnöttek a műveltséggel kapcsolatos elvárások, és mind szélesebb rétegek számára nyíltak meg megszerzésének lehetőségei.

A nőnevelés fejlesztése a polgári nőmozgalom egyik legfontosabb követelése volt a 19. század második felében. Nemcsak elvi kérdés volt ugyanis férfiak és nők egyenjogúsítása az iskolázás terén, hanem nagy gyakorlati jelentőséggel is bírt. A nők magasabb szintű képzése lehetővé tette, hogy olyan jól fizetett és nagy presztízsű pályákra léphessenek, melyek eddig csak férfiak számára voltak hozzáférhetők. Ez nemcsak azt jelentette, hogy bővültek munkalehetőségeik, hanem nőtt társadalmi befolyásuk is.

A nőnevelés kérdése tehát igen nagy jelentőséggel bír a társadalomtörténet szempontjából, s ezt a történettudomány is mindinkább felismeri. A téma iránti érdeklődés megnövekedését mindenekelőtt a nőtörténet és a *gender studies* térhódítása hozta magával. A történettudomány nemek szerepét hangsúlyozó új irányzataihoz hasonlóan a leányoktatással kapcsolatos kutatásokban is az angolszász, főleg amerikai történészek járnak elől. Nekik is köszönhetjük, hogy ma már több európai ország esetében rendelkezünk monográfiákkal a nőnevelés fejlődéséről. Ausztriában elsősorban az utóbbi tíz évben fordultak a történészek e téma felé. A publikációk száma itt ugyan kisebb, mint az angolszász országokban, de a kutatások előrehaladását mutatja, hogy a tanulmányok, monográfiák mellett egy, a nőnevelés történetéről áttekintést nyújtó, nagyobb terjedelmű tanulmánykötet is megjelent.¹ Ugyancsak fontos eredmény, hogy külön monográfia készült a nők képzéséről mindhárom, már a Monarchia idején is létező egyetemen.²

Dolgozatomban arra vállalkozom, hogy bemutassam, milyen volt a nőoktatás helyzete Ausztriában 1867 és 1918 között. Elsősorban a közép- és felsőfokú képzésre koncentrálok, mivel a nők társadalmi befolyásának megnövekedése főleg ennek eredménye volt. Igyekszem a magyarországi viszonyokat is szem előtt tartani, a Monarchia két felében lezajlott fejlődést összehasonlítani.

¹ Brehmer, Ilse – Simon, Gertrud (Hg.): *Geschichte der Frauenbildung und Mädchenerziehung in Österreich*. Graz, 1997. (a továbbiakban: Brehmer – Simon)

² Heindl, Waltraud – Tichy, Marina (Hg.): „Durch Erkenntnis zu Freiheit und Glück”. *Frauen an der Universität Wien*. Wien, 1990. (a továbbiakban: Heindl – Tichy); Steibl, Marie: *Frauenstudium in Österreich vor 1945, dargestellt am Beispiel der Innsbrucker Studentinnen*. Disszertáció. Innsbruck, 1987. (a továbbiakban: Steibl); Kernbauer, Alois – Schmiedlechner-Lienhart, Karin (Hg.): *Frauenstudium und Frauenkarrieren an der Universität Graz*. Graz, 1996.

Az alap- és középfokú leányoktatás

A nők alapfokú képzésének biztosítására Ausztriában már a 18. század végén megtörténtek az első lépések, Mária Terézia az örökös tartományok számára kiadott iskolai szabályzata (Allgemeine Schulordnung) mindkét nem számára kötelezővé tette az iskolalátogatást, a tankötelezettség az intézkedés szerint hattól tizenkét éves korig terjedt.³

Az 1869-es népiskolai törvény fiúk és lányok esetében egyaránt nyolc évre emelte a tankötelezettség időtartamát.⁴ A rendelkezés az elemi oktatás színterévé a nyolcosztályos népiskolát tette, ahol a diákok alapszintű műveltséget szerezhettek. A nagyobb településeken polgári iskolákat (Bürgerschule) is létrehozta, ezeket az elemi ötödik osztálya után három évig látogatták a diákok. Ezt az iskolatípust elsősorban az iparosok és jobb módú parasztok gyermekeinek szánták. A polgári a népiskolánál magasabb szintű műveltséget nyújtott, és igyekezett a gyakorlati élet igényeire is tekintettel lenni. Fiúk és lányok oktatása eltérő társadalmi feladataiknak megfelelően különböző tanterv alapján történt. A lányok fakultatív tárgyként franciát és gyorsírást is tanulhattak, ami igen hasznosnak bizonyulhatott abban az esetben, ha pénzkereset után kellett nézniük.⁵

Magyarországon az alapfokú oktatás rendezésére Ausztriával nagyjából egy időben került sor. Az 1868. évi népiskolai törvény itt is mindkét nem számára tankötelezettséget vezetett be. Magyarországon az elemi hat osztályos volt, ezután a diákok vagy az ismétlő iskolát, vagy a felső népiskolát látogatták. Az utóbbi fiúk számára három, lányok számára azonban csak két éves volt. Magyarországon is létezett polgári iskola. Ez hasonló oktatási célt szolgált, mint az ausztriai, de hosszabb, négy évfolyamos volt. Az elemi negyedik osztálya után került ide a tanuló. Fiúk és lányok oktatása a polgáriban Magyarországon is külön, eltérő tanterv alapján történt.⁶

Az állam tehát a népoktatási törvény keretében gondoskodott a lányok alapfokú oktatásáról. Jóval problematikusabb volt ugyanakkor az ennél magasabb szintű képzés ügye. Ausztriában az 1860-as évektől élénk vita bontakozott ki arról, szükség van-e egyáltalán a lányok magasabb iskolázására, s ha igen, ezt hogyan kellene megszervezni. A középfokú leányoktatás kiépítése és a nők egyetemre bocsátása mellett érvelők elsősorban egy általuk igen fontosnak tartott társadalmi problémára hivatkoztak, nevezetesen arra, hogy a középosztálybeli asszonyok és lányok mind nagyobb számban kényszerülnek pénzkereső munka végzésére. Főképpen az eltartó nélkül maradt, tehát férjhez nem ment, elvált vagy özvegy nőknek kellett gondoskodniuk ily módon saját, esetleg gyerekeik ellátásáról, mivel családjuk erre egyre kevésbé volt képes. De a házasságban élő nőknek is mind gyakrabban kellett munkát vállalniuk, mert kizárólag a férj jövedelméből nem tudták biztosítani a család ellátását. E jelenség hátterében a középrétegek anyagi helyzetét megrendítő gazdasági problémák (például az 1873-as tőzsdekrach), háborúk, valamint az iparosodás folyamata állt. A kortársak mindenekelőtt a pártában maradt nők helyzetét tartották súlyosnak, akik száma emelkedett. 1875-ben 1000 házasságképes korban lévő nő közül 505 volt férjnél,

³ Simon, Gertrud: Mädchen- und Frauenbildung in Österreich zwischen 1774 und 1919 im Überblick. In: Brehmer – Simon 178–188. (a továbbiakban: Simon 1997.)

⁴ Renate Flich: Wider die Natur der Frau? Entstehungsgeschichte der höheren Mädchenschulen in Österreich, dargestellt anhand von Quellenmaterial. Wien, 1992. (a továbbiakban: Flich) 81.

⁵ Mazohl-Wallnig, Brigitte – Friedrich, Margaret: „...und bin doch nur ein einfältig Mädchen, deren Bestimmung ganz anders ist...”. Mädchenerziehung und Weiblichkeitsideologie in der bürgerlichen Gesellschaft. In: L' Homme, 1991. 2. évfolyam, 2. szám. 7–32. (a továbbiakban: Mazohl-Wallnig – Friedrich)

⁶ Az alap- és középfokú leányoktatás magyarországi helyzetéről lásd Nagyné Szegvári Katalin: A nők művelődési jogaiért folytatott harc hazánkban (1777–1918). Budapest, 1969.; Müller Ildikó: Az alap- és középfokú leányoktatás Magyarországon a dualizmus időszakában. In: Sic Itur ad Astra, 2000. 12. évfolyam, 3. szám. 69–142.

1880-ban már csak 498.⁷ Ezt főleg demográfiai tényezőkkel, a nőtöbbség növekedésével magyarázták, de rámutattak arra is, hogy a házasságkötések száma is csökken, amit elsősorban arra vezettek vissza, hogy sok férfi rossz anyagi helyzete miatt nem, vagy csak későn tud házasodni. Felhívták a figyelmet még egy fontos tényezőre, mégpedig arra, hogy az ipar és a kereskedelem fejlődése fölöslegessé tette a háztartásban végzett női munka jelentős részét. Korábban otthon fontak, szőttek, varrták a ruhát, főzték a szappant stb. Most a modern ipar átvette ezeket a feladatokat. A háztartási munka csökkenésével nem tudtak már mit kezdeni a pártában maradt lányok, lánytestvérek, nagynénik munkaerejével. Azok csak teherként neheztedtek a családi költségvetésre. Olyan tevékenységi kört kellett számukra találni, ahol a társadalom javára hasznosíthatták munkaerejüket, és amely révén gondoskodni tudtak saját ellátásukról, hiszen erre családjuk mind kevésbé volt képes.

A középosztály rászoruló asszonyai és leányai számára tehát munkalehetőséget kellett teremteni. A nők előtt a 19. század második felében nyitva álló foglalkozások azonban nem feleltek meg sem a középosztálybeli nők társadalmi presztízsének, sem szellemi igényeknek. Olyan pályákra törekedtek, melyek megfelelő társadalmi állást biztosítottak számukra. Ezek pedig megfelelő képzettséget feltételeztek.

A lányok felsőbb oktatása mellett természetesen nem csak a munkalehetőségek bővítésének igénye szólt. A modernizáció előrehaladása megnövelte a nők műveltségével szemben támasztott elvárásokat is. Úgy vélték, a művelt nő asszonyi hivatásának is jobban eleget tud tenni, jobb feleség és anya válik belőle. Megnőtt ugyanakkor a nők műveltségi szintje is, s ezzel együtt bennük is mind erőteljesebben jelentkezett az igény arra, hogy komoly szellemi tevékenységet folytassanak.

Az ausztriaihoz hasonló diskurzus azzal nagyjából egy időben Magyarországon is lezajlott a nők felsőbb iskolázásáról. Az itt felmerülő érvek és ellenérvek lényegében ugyanazok voltak, mint a Monarchia másik felében.

Annak ellenére, hogy a 19. század utolsó harmadában Ausztriában is kialakult a társadalmi igény a nők középfokú oktatásának megteremtésére, az állam meglehetősen passzív maradt e téren. A probléma megoldását átengedte a magánkezdeményezéseknek. A polgárban megszerezhetőnél magasabb műveltségre vágyó leányok oktatása korszakunkban egyházi és világi magániskolákban történt. Az első ilyen világi iskola 1861-ben Bécsben nyílt meg.⁸ A 19. század második felében több hasonló oktatási intézmény alapítására is sor került. Ezek a németországi felsőbb leányiskolák (höhere Töchterschule) mintájára szerveződtek. Céljuk az volt, hogy a társadalom módosabb rétegeiből származó leányoknak társadalmi helyzetüknek megfelelő műveltséget nyújtsanak és felkészítsék őket női hivatásukra. Ennek megfelelően az élő nyelvek, irodalom, rajz, zene, történelem és a kézi-munka tanítását állították a középpontba.⁹

Akárcsak Magyarországon, Ausztriában is úttörő szerepet játszott a leányoktatás fejlesztése terén a nőmozgalom. A nőszervezetek nemcsak beadványokkal fordultak az illetékes hatóságokhoz és a közvéleményt igyekeztek meggyőzni a nőnevelés fontosságáról, hanem maguk is létrehoztak iskolákat, tanfolyamokat. Különösen kiemelkedik a Wiener Frauen-Erwerb-Verein (Bécsi Női Munkaegylet) tevékenysége. Az egyesületet 1866-ban, a magyarországi nőnevelés fejlesztésében központi szerepet játszó Országos Nőképző Egyesület előtt két évvel, alapították. Célul a nők munka- és ezzel együtt képzési lehetőségeinek bővítését tűzték ki. Mindenekelőtt a középosztálybeli asszonyokat és lányokat kívánták tisztességgel megilletni. Ennek érdekében az egyesület szakiskolákat (például keres-

⁷ Flich 52.

⁸ Flich 64.

⁹ Laube, Grete: Mittelschulen. In: M. Braun (Hg.): Frauenbewegung, Frauenbildung und Frauenarbeit in Österreich. Wien, 1930. (a továbbiakban: Laube) 120–131.

kedelmi iskola, hírnő- és varróiskola) hozott létre.¹⁰ Ugyanakkor fontosnak tartották a nők általános képzésének fejlesztését is, ezért alapították meg 1871-ben felsőbb leányiskolájukat (Höhere Bildungsschule für Mädchen). Az iskola négy osztályos volt, 12–16 éves lányok látogatták. Létrejöttét párhuzamba állíthatjuk az első magyarországi felsőbb leányiskola, az Országos Nőképző Egyesület iskolájának megszervezésével, mely 1869-ben kezdte meg működését. Nemcsak abban egyezett meg a két intézmény, hogy nőegyesület hozta létre és tartotta fenn őket, hanem képzési céljuk is azonos volt, a középosztály leányainak kívántak magasabb általános műveltséget nyújtani, szem előtt tartva a nő speciális társadalmi feladatát is. Ugyancsak hasonló volt a tanulmányi idő és a megcélzott korosztály. Az idők folyamán mindkét intézmény számos átalakuláson ment keresztül, melyek tükrözték a leányoktatás fejlődését. A bécsi iskola 1877-ben a grazi leánygimnázium mintájára két alsó osztállyal bővült. 1889-ben nevét is megváltoztatta, a továbbiakban leánylíceumként működött. A továbbtanulásra felkészítő leányiskolák iránti növekvő igényre reagálva 1902-ben négyéves gimnáziumi tanfolyammal bővült, s ugyanebben az évben megkapta az érettségiztetés jogát is.¹¹ A Frauen-Erwerb-Verein iskolája 1874-től állami támogatásban részesült. A nyilvánossági jogot 1891-ben kapta meg.¹²

Az ausztriai leányoktatás fejlődése szempontjából egy másik oktatási intézmény, a grazi leánylíceum létrejötte is igen fontos. Ezt az iskolát tekinthetjük ugyanis az első német tannyelvű leánylíceumnak. Az intézményt 1873-ban magánszemélyek alapították. Tanulmányi ideje hat évre terjedt, tantervét a német felsőbb leányiskolák mintájára dolgozták ki.¹³ Ez volt az első olyan magasabb leányoktatási intézmény, melynek fenntartását egy település önkormányzata vállalta, 1885-ben vette át Graz városa.¹⁴ Ugyancsak elsőként kapott nyilvánossági jogot, 1886-ban.¹⁵ A grazi leánylíceum példaként szolgált más intézményeknek is. Nemcsak a bécsi Frauen-Erwerb-Verein iskolája alakult leánylíceummá, hanem 1889-ben Linzben is létrejött egy leánylíceum, ez 1894-ben kapott nyilvánossági jogot.¹⁶

A 19. század végén tehát meglehetősen sokszínű volt a középfokú leányoktatás Ausztriában. A nők polgári iskolát meghaladó szintű képzése egyházi vagy világi magániskolákban folyt. Ezek leánylíceumok vagy egyéb felsőbb leányiskola jellegű oktatási intézmények voltak. A világi iskolák száma nem volt nagy, még az olyan jelentősebb városokban, mint Linz vagy Innsbruck is 1889-ig, illetve 1898-ig várni kellett az első ilyen intézmény létrejöttére.¹⁷ A meglévő iskolák tanulmányi ideje és tanterve különbözött. Megegyeztek azonban abban, hogy fő feladatuknak a lányok női hivatásukra való felkészítését tartották. A linzi leánylíceum alapítói ezt következőképpen fogalmazták meg: az iskola feladata „a népies és a polgári iskola célján túlmenő magasabb általános műveltség közvetítése, mely a diáklányokat képessé teszi arra, hogy később a nő sokoldalú hivatását áldásosan töltsék be.”¹⁸

¹⁰ Flich 58.

¹¹ A gimnáziumi képzés az Országos Nőképző Egyesület leányiskolájában is megjelent, az iskola kezei között jött létre Magyarország első leánygimnáziuma 1896-ban.

¹² A Wiener Frauen-Erwerb-Verein iskolájára vonatkozóan lásd Flich 69–70.

¹³ Flich 65–67.

¹⁴ Simon, Gertrud: Hintertreppen zum Elfenbeinturm. Höhere Mädchenbildung in Österreich – Anfänge und Entwicklungen. Wien, 1993. (a továbbiakban: Simon 1993.) 291.

¹⁵ Flich 68.; Albisetti, James C.: Mädchenerziehung im deutschsprachigen Österreich, im Deutschen Reich und in der Schweiz, 1866–1914. In: Good, David – Grandner, Margarete – Maynes, Mary Jo (Hg.): Frauen in Österreich. Beiträge zu ihrer Situation im 19. und 20. Jahrhundert. Wien – Köln – Weimar, 1993. (a továbbiakban: Albisetti 1993.) 15–31.

¹⁶ Lind, Anna: Das Frauenstudium in Österreich, Deutschland und in der Schweiz. Disszertáció. Wien, 1961. (a továbbiakban: Lind) 70.

¹⁷ Albisetti 1993. 20.

¹⁸ Idézi: Laube 121–122.

A hangsúlyt ennek megfelelően a modern nyelvek oktatására és az esztétikai nevelésre helyezték.

A középfokú leányoktatás első állami szabályozására és egységesítésére Ausztriában 1900-ban, az ún. ideiglenes szabályzat (provisorisches Statut) kiadásával került sor. Ennek előkészítésére az oktatási minisztérium 1899 májusában tanácskozást szervezett a felsőbb leányoktatásról. Itt a résztvevők megállapították, szükséges a leányoktatás egységesítése, s annak alapintézményévé a leánylíceumot kell tenni. Kívánatosnak tartották továbbá, hogy a leánylíceumokban minél több nő oktasson, bár természetesen a férfi tanárokat sem kívánták kizárni. Ennek érdekében javasolták, vezessenek be külön tanári vizsgát, mely a leánylíceumokban való tanításra jogosítana. Szorgalmazták azt is, hogy a leánylíceumokat törvényileg emeljék középszintű rangra.¹⁹

A kultuszminiszter 1900. december 11-i keltezésű, 34551-es számú rendeletével kiadott ideiglenes szabályzat lényegében a fent ismertetett tanácskozás határozatának megfelelően rendelkezett. A középfokú leányoktatás egyetlen államilag elismert intézményévé a leánylíceumot tette.²⁰ A rendelet szerint ez az iskolatípus hat évfolyamos, a tizedik életévüket betöltött diákok látogathatják. A szabályzat egységes tantervet állapított meg a leánylíceumok számára. Ez a tudományos tárgyak oktatásának nagyobb teret biztosított, mint a legtöbb eddigi leányiskola. A leánylíceum középszintű jellegének erősítését szolgálta, hogy a fiú-középszintűeket is ellenőrző tanfelügyelők alá rendelték őket. A rendelkezés igen fontos eleme volt, hogy a leánylíceumokban is bevezette az érettségit. Az itt szerzhető érettségi bizonyítvány azonban – szemben a fiú-középszintűek érettségivel – nem jogosított rendes egyetemi tanulmányok folytatására. Mégis nagy előrelépést jelentett, mivel lehetővé tette, hogy birtokosa rendkívüli hallgatóként látogassa a bölcsészkarot. E rendelkezés célja elsősorban az volt, hogy biztosítsa a leánylíceumok tanárellátását. A bölcsész-tudományi karon rendkívüli hallgatóként elvégzett három év után ugyanis a hallgatók tanári vizsgát tehetnek, mely jogosította őket a leánylíceum összes osztályában való tanításra.²¹ 1904-től az is lehetővé vált, hogy a leánylíceumi érettségivel rendelkezők kiegészítő latin vizsga letétele esetén gyógyszerészeti tanulmányokat folytassanak.²²

A leánylíceum közel állt a magyarországi felsőbb leányiskolához. Hasonló volt a képzés időtartama (10–16 éveseknek) és célja is. Mindkét iskolatípus színvonalát tekintve a polgári és a gimnázium között helyezkedett el. Megegyeztek abban is, hogy kifejezetten lányok számára hozták létre őket, a fiúoktatásban nem találunk ilyen jellegű intézményt. Lényeges különbség volt ugyanakkor, hogy a líceum érettségivel zárult, amely legalább arra jogosított, hogy birtokosa rendkívüli hallgatóként folytasson tanulmányokat a bölcsész-karon. A magyar felsőbb leányiskola ezzel szemben egyáltalán nem tette lehetővé a beiratkozást az egyetemre, még rendkívüli hallgatóként sem.

Az ideiglenes szabályzat kiadása után jelentős számban alakultak leánylíceumok. 1904–05-ben 41 leánylíceum működött a Monarchia területén, közülük 33 rendelkezett nyilvánossági joggal.²³ Az 1911–12-es tanév elején azonban már 66 nyilvánossági joggal rendelkező leánylíceumot találunk.²⁴ 1911-ben csak a mai Ausztria területén 27 líceum

¹⁹ Flich 91.

²⁰ Simon 1997. 185.

²¹ Erläss des Ministers für K. u. U. vom 11. Dezember 1900, Z. 34.551, MVB Nr. 65. In: Ritter Beck v. Managetta, Ludwig – v. Kelle, Carl: Die österreichischen Universitätsgesetze. Sammlung der für die österreichischen Universitäten gültigen Gesetze, Verordnungen, Erlässe, Studien- und Prüfungsordnungen. Wien, 1906. (a továbbiakban: Beck – Kelle) 576–580.

²² Verordnung der Ministerien des Innern sowie für K. u. U. vom 7. April 1904, Regierungsblatt (RGB) Nr. 40, MVB Nr. 21. In: Beck – Kelle 583.

²³ Simon 1993. 292.

²⁴ Laube 123.

működött.²⁵ Míg 1901-ben még csak 1700 leány látogatott ilyen típusú iskolát a Monarchiában, számuk 1911–12-ben már 11 286 volt.²⁶ Ez jóval meghaladta a magyarországi felsőbb leányiskolák számát és tanulólétszámát.

Annak ellenére, hogy a középfokú leányoktatás egységes szabályozása kétségtelenül előrelépést jelentett a korábbi állapotokhoz képest, és a leánylíceumok magasabb szintű képzést nyújtottak, mint a legtöbb addigi leányiskola, ez az iskolatípus sem elégítette ki a nőneveléssel szemben támasztott társadalmi elvárásokat. Súlyos hiányossága volt, hogy nem készítette fel semmilyen pénzkereső pályára, pedig a középosztálybeli nők közül mind többen kényszerültek arra, hogy maguk keressék meg kenyerüket. Ráadásul a felsőfokú tanulmányokra sem készített elő. Az itt elsajátítható műveltség különbözött attól, amit a fiú-középfokú iskolák közvetítettek. A leánylíceumban nem tanultak görögöt és latint, igen magas óraszámban oktatták ugyanakkor a modern nyelveket, a franciát és az angolt. A humán tárgyak domináltak, a természettudományos-matematikai képzésre jóval kisebb súlyt fektettek, mint a fiúiskolákban. Különbözött a képzés ideje is, a lányok csak hat évig látogatták ezt az iskolatípust, míg a fiú-középfokú iskola nyolc évfolyamos volt. További fontos elterést jelentett, hogy a leánylíceumi érettségi nem jogosított rendes egyetemi tanulmányokra. Ez különösen azután vált aktuális problémává, hogy az egyetem bölcsészettudományi és orvosi karát, valamint a gyógyszerészeti tanfolyamot megnyitották a nők előtt. E hiányosságok pótlására történtek is kísérletek, több leánylíceum legfelső osztálya fölé az érettségire felkészítő ún. gimnáziumi kurzusokat szerveztek.²⁷ A szakképzés terén tapasztalható igények kielégítésére pedig gyakorlati pályákra felkészítő tanfolyamokat állítottak fel.

A 19. század végére Ausztriában is megteremtődött az igény a fiú-középfokú iskoláknak megfelelő színvonalú és azokkal azonos jogosítványokat nyújtó leány-középfokú iskola létrehozására. E probléma megoldására – akárcsak Magyarországon – kétféle elképzelés alakult ki. Az egyik szerint a lányok középfokú oktatását a fiú-középfokú iskolák mintájára kell megszervezni, leánygimnáziumokat kell létrehozni. A másik elképzelés a leánylíceummal kapcsolatban kívánta megoldani a nők felkészítését az egyetemi tanulmányokra. A kormányzat az utóbbi elgondolást támogatta. Ennek jegyében született meg a lányok középfokú oktatását újraszabályozó ún. Normalstatut (normál szabályzat) 1912-ben. Ez a rendelkezés a leány-középfokú iskola két fajtáját különböztette meg, melyek közös alapon nyugodtak. A 10–14 évesek által látogatott négyéves egységes alsó tagozat után a képzés kettéágazott, a lányok vagy a hároméves felső líceumban, vagy a teljes értékű érettségit nyújtó négyéves reform-reál-gimnáziumi ágban folytatták tanulmányaikat. A legtöbb eddigi leánylíceum az utóbbi lehetőséget választotta.²⁸

A reform-reál-gimnázium meglehetősen új iskolatípus volt, a középfokú oktatás reformálására irányuló törekvések eredményeképpen hozták létre 1908-ban. Eredetileg fiúknak szánták, esetükben a reáliskola alsó négy osztálya után kerültek ide a tanulók. A cél az volt, hogy átmenetet teremtsenek a reáliskola és a gimnázium között. A reform-reál-gimnázium a klasszikus nyelvek helyett a modern nyelvek oktatását helyezte előtérbe, így görögöt nem tanítottak, csak latint. Oktattak viszont helyette két élő nyelvet (franciát és angolt). A lányok körében jóval nagyobb népszerűsége tett szert ez az intézmény, mint a fiúk esetében. Mutatja ezt, hogy 1924–25-ben 3922 lány és csak 89 fiú látogatta.²⁹ E jelenség oka nyilvánvalóan az, hogy a lányoknak kevés egyéb lehetőségük volt a teljes értékű érettségi megszerzésére.

²⁵ Simon 1993. 292.

²⁶ Laube 123.

²⁷ A grazi leánylíceumban például 1910-ben hoztak létre kétéves gimnáziumi tanfolyamot. Flich 68.

²⁸ Simon 1993. 279.; Albisetti 1993. 22.

²⁹ Laube 124.

A középfokú leányoktatás 1912-es ausztriai szabályozására nagy hatást gyakorolt az 1908-as poroszországi leányiskolai reform. Ez a magasabb leányoktatás alapintézményévé a tízosztályos leányliceumot tette, s e fölé szervezett három különböző képzést nyújtó ágazatot, melyek egyike érettségit adott.³⁰

Hasonló elvek alapján szabályozták Magyarországon is a középfokú leányoktatást 1916-ban, itt egy egységes négyosztályos alapra három ágazatot helyeztek, az egyik magasabb általános műveltséget (felső leányiskola), a másik érettségit (leánygimnázium), a harmadik szakképesítést (felső kereskedelmi) nyújtott. A magyar reform kidolgozói bizonyára jól ismerték a két külföldi példát.

A nők középiskolai képzésének biztosítására kialakított másik elképzelés a fiúgimnáziumok mintáját követő leánygimnáziumok létrehozása volt. Ennek gondolata már 1870-ben felmerült, amikor Marianne Hainisch a Wiener Frauen-Erwerb-Verein közgyűlésén javasolta, az egyesület kérje a bécsi önkormányzattól, állítson fel a fiúgimnáziumokban párhuzamos osztályokat lányok számára. Amennyiben pedig ezt a kérést nem teljesítik, az egyesület maga hozzon létre leánygimnáziumot. A javaslat ekkor még nem talált támogatásra, a többség nem látta elérhetőnek az időt a nők gimnáziumi képzésére. A Frauen-Erwerb-Verein 1871-ben felállított ugyan egy iskolát, de az nem leánygimnázium, hanem – amint erről már szó esett – egy felsőbb leányiskola jellegű intézmény volt.

Mivel az állam nem – vagy csak igen korlátozott mértékben – tartotta szükségesnek a nők felkészítését az egyetemi tanulmányokra, leánygimnáziumok alapítását sem támogatta. A továbbtanulásra jogosító leányiskolák létrehozásában ennek megfelelően – akár csak Magyarországon – döntő szerep jutott a nőmozgalomnak.³¹ A Monarchia első leánygimnáziuma Prágában nyílt meg 1890 őszén, megszületését a Minerva nőegyesületnek köszönhetette.³² A szűkebb értelemben vett Ausztriában az első leánygimnázium 1892-ben jött létre, alapítója a Verein für erweiterte Frauenbildung (Egyesület a Nőképzés Kiszélesítéséért) volt. Ez az 1888-ban alakult egyesület a nőemancipáció legfontosabb elemének a nőnevelés ügyét tartotta. Alapítói közé tartozott Marianne Hainisch is. Tagjai között megtaláljuk az osztrák nőmozgalom kiemelkedő személyiségei (például Auguste Fickert, Bertha von Suttner) mellett az első egyetemet végzett nőket, így az első magyar orvosnőt, Hugonnay Vilmát is.³³ Az oktatási hatóságok az iskola megindítását csak azzal a feltétellel engedélyezték, hogy az nem a leánygimnázium elnevezést használja, így az intézmény *Gymnasiale Mädchenschule* (gimnaziális leányiskola) néven kezdte meg működését 1892 októberében.³⁴

A leánygimnázium tanulmányi ideje a fiúgimnáziumnál rövidebb, mindössze hat év volt. A lányok a polgári iskola befejezése után, tizennégy évesen kerültek ide, tehát később, mint a fiúk a fiú-középiskolákba. E megoldásnak két előnye is volt. Egyrészt kitolódott az az időpont, amikor a lányok további sorsáról dönteni kellett. A fiúk esetében ez már tízéves korukban megtörtént, amit több oktatási szakember is túl korainak tartott. Másrészt az életkorukból kifolyólag érettebb tanulókkal így rövidebb idő alatt nagyobb anyagot lehetett elvégezni. Ezzel magyarázható, hogy a lányok hat év alatt meg tudták tanulni azt a tananyagot, aminek elsajátításához a fiúgimnáziumban nyolc évre volt szükség. Az életkori sajátosságok mellett ehhez természetesen az is hozzájárult, hogy a leánygimnáziumba csak

³⁰ Ehrich, Karin: Stationen der Mädchenschulreform. Ein Ländervergleich. In: Kleinau, Elke – Opitz, Claudia (Hg.): Geschichte der Mädchen- und Frauenbildung. Bd. 2. Frankfurt–New York, 1996. 129–148.

³¹ Magyarországon az első leánygimnáziumot az Országos Nőképző Egyesület állította fel 1896-ban. Az iskola nyolc évfolyamos volt.

³² A prágai leánygimnáziumról lásd Volet-Jeaneret, Helena: La femme bourgeoise à Prague 1860–1895. De la philanthropie à l'émancipation. Lausanne, 1988.

³³ Heindl – Tichy 201.

³⁴ Lind 71.

a legtehetségesebb, legambiciózusabb lányok kerültek, míg a fiúk esetében nem működött ilyen pozitív kiválasztódás. A tanulmányi idő 1903-tól hét évre nőtt. Ugyanebben az évben kapta meg az iskola a nyilvánossági jogot.³⁵

Az iskola első évfolyama előkészítő jellegű volt, igyekezett a tanulókat a polgári iskolában elsajátított anyagot kiegészítve a fiúgimnázium negyedik osztályának megfelelő szintre hozni. Az utolsó évfolyam pedig az eddig tanultak ismétlésére, az érettségire való felkészülésre szolgált. A tananyag ugyanaz volt, mint a fiúgimnáziumokban, ugyanazokat a tankönyveket is használták.³⁶ Tantárgyaik közé tartozott a latin (első osztálytól), a görög (második osztálytól), a német, a földrajz, a történelem, a mennyiségtan (számтан, mértan), a természetrajz, a természettan, a bevezetés a filozófiába és a hittan.³⁷

Mivel az iskola megalapításakor nem rendelkezett saját épülettel, az oktatás a tanárok továbbképzését végző bécsi intézet, a Pädagogium épületében folyt. Első igazgatója neves oktatási szakember, a Pädagogium vezetője, Emanuel Hannak volt. Mint az intézményt 1898-ban meglátogató Radnai Rezső beszámolójából megtudhatjuk, ekkor a tantestület 22 főből állt, mindannyian gimnáziumi vagy reáliskolai tanárok voltak. Mivel az iskola állami támogatást nem kapott (egészen 1920-ig), a tandíjakkól kellett fenntartania magát. A tandíj így magas volt, 1898-ban évi 150 forintot tett ki. A leánygimnázium diáksága nagyrészt az értelmiségi középosztályból került ki.³⁸

Az iskola első osztálya 1898-ban jutott el az érettségiig. A leánygimnázium nem rendelkezett az érettségiztetés jogával, így a lányoknak egy fiúgimnáziumban kellett letenniük a vizsgát. Ez a gyakorlat 1906-ig fennmaradt, első ízben ekkor érettségiztethette az iskola tantestülete diákjait.³⁹ Az 1898-ban tartott első érettségien, mely a bécsi Akadémiai Gimnáziumban (Akademisches Gymnasium) zajlott, 18 lány vett részt. Közülük nyolcan megbuktak, ami Radnai szerint megfelelt a fiúk vizsgaeredményeinek. A megbukottak közül négyet ismétlő, négyet pedig javító vizsgára utasítottak. Az érettségit sikerrel letevők közül ketten kitüntetéssel vizsgáztak. A magyar szakember, aki az érettségi vizsgákon is részt vett, úgy látja, a diáklányok jól felkészültek a vizsgára, s megállapítja, ez az eredmény „inkább jellemzi az alkalmazott mérték magasságát, mint a növendékek képzettségét.”⁴⁰ Megjegyzi azt is, hogy a fiúk helyzete könnyebb az érettségien, hiszen őket évek óta ismert saját tanáraik vizsgáztatják, míg a lányok idegen – s tegyük hozzá, nem is mindig jóindulatú – vizsgáztató bizottság elé kerülnek.

A bécsi leánygimnázium létrejötté, amint Radnai látogatása is bizonyítja, Magyarországon is érdeklődést váltott ki. Ismerték a bécsi eseményeket a leánygimnázium létrehozására az *Élet* című folyóirat körül szerveződő mozgalom résztvevői is. Ez volt az első komolyabb kezdeményezés Magyarországon ilyen típusú leányiskola alapítására. Budapesten, akárcsak Bécsben, 1892 őszén szerettek volna leánygimnáziumot indítani, de ez az oktatási minisztérium ellenállása miatt megghiúsult. A budapesti leánygimnázium szervezői hivatkoztak is a bécsi példára, akárcsak a prágai leánygimnáziumra, melyet külön cikkben mutatott be az *Élet*.⁴¹

A Verein für erweiterte Frauenbildung iskolája nemcsak az első német tannyelvű leánygimnázium volt a Monarchiában, hanem korszakukban mindvégig ez is maradt az

³⁵ Flich 72.

³⁶ Flich 71.; Hannak, Emanuel: Prof. E. Alberts Essay Die Frauen und das Studium der Medizin kritisch beleuchtet von Prof. Dr. Emanuel Hannak. Wien, 1895. 34.

³⁷ Radnai Rezső: A felsőfokú nőképzés Ausztriában és a bécsi leánygimnázium. In: Nemzeti Névelés, 1898. 19. évfolyam, 7. szám. 298–320. (a továbbiakban: Radnai)

³⁸ Radnai 307.

³⁹ Flich 72.

⁴⁰ Radnai 314.

⁴¹ Vikár Béla: Pro és contra. *Élet*, 1892. 2. k. 473–476.; A prágai leánygimnázium. *Élet*, 1892. 2. évfolyam, 16. szám. 569–571.

egyetlen humán, tehát a klasszikus elveknek megfelelő leánygimnázium (humanistisches Mädchengymnasium) a Lajtán túli területeken. A reálgimnáziumi és a reform-reálgimnáziumi forma ennél jóval nagyobb népszerűségnek örvendett, amihez hozzájárulhatott, hogy ezek tananyaga, mely a klasszikus irodalom tanulmányozása helyett a modern nyelveket helyezte előtérbe, inkább megfelelt a nők műveltségével kapcsolatos elvárásoknak.⁴² Ráadásul az 1912-es reformrendelet is ezt a formát támogatta. Az 1910-es években több egykori leánylíceum is reál- vagy reform-reálgimnáziummá alakult át.⁴³

Ausztriában 1900–01-ben még csak 156 fő – kevesebb, mint Magyarországon – tanult leánygimnáziumban.⁴⁴ Az 1912-es reform után nőtt meg jelentősen a teljes értékű érettségi adó leányiskolák száma. 1917-ben 16 leánygimnázium, illetve gimnáziumi tanfolyam működött. Ezek főleg reálgimnáziumok és reform-reálgimnáziumok voltak.⁴⁵ Magyarországon 1918-ban ennél több, 31 gimnáziumi tagozattal rendelkező leány-középiskola és két önálló leánygimnázium volt.⁴⁶

A leánygimnáziumok létrehozásának kérdése szorosan kapcsolódott a nők egyetemi tanulmányainak ügyéhez. A középiskola ugyanis nemcsak általános műveltséget nyújtott, hanem az itt szerzhető érettségi az egyetemre jutás feltétele is volt. Mivel Ausztriában sokáig nem léteztek felsőfokú tanulmányokra képesítő leányiskolák, a nők egyetlen lehetősége a továbbtanulásra jogosító érettségi bizonyítvány megszerzésére az volt, ha valamely fiú-középiskolában érettségiztek. A nők érettségi vizsgáinak szabályozására első alkalommal 1872-ben került sor. Miniszteri rendelet intézkedett arról, hogy nők is tehetnek érettségi vizsgát magántanulóként, mégpedig ugyanazokkal a feltételekkel, mint a férfiak.⁴⁷ 1878-ban azonban korlátozták ezt a lehetőséget. A nők ugyan továbbra is érettségizhettek, de az oktatási miniszter 1878. szeptember 21-én elrendelte, hogy a számukra kiadott érettségi bizonyítványokba ezentúl nem kerülhet be az a záradék, mely szerint a bizonyítvány egyetemi tanulmányokra jogosít. Ehelyett azt írták csak be, hogy a vizsgázó megfelelt azoknak a követelményeknek, melyeket érettségi vizsgánál a férfi vizsgázókkal szemben támasztanak. A lányok bizonyítványát a rendelet értelmében ettől kezdve nem is érettségi bizonyítványnak nevezték (Maturitätsprüfungszeugnis), hanem egyszerűen csak bizonyítványnak (Zeugnis).⁴⁸ E rendelkezés célja nyilvánvalóan az volt, hogy további akadályt gördítsen a nők felsőfokú tanulmányai elé. Az oktatási miniszter mindössze néhány hónappal korábban (1878. május 6-án) adott ki rendeletet, mely világosan leszögezte, nők nem iratkozhatnak be se rendes, se rendkívüli hallgatóként az egyetemre. Az érettségivel kapcsolatos rendelkezés bevezetőjében hivatkozott is erre: „Ismételten kimondatott, hogy a nők se rendes, se rendkívüli hallgatóként nem folytathatnak egyetemi tanulmányokat. Ebből magától értetődően következik, hogy az érettségire bocsátás célja a nők esetében nem lehet az, hogy megmérettessék érettségük az egyetemi tanulmányokra”.⁴⁹

⁴² A reálgimnáziumot a reform-reálgimnáziumhoz hasonlóan 1908-ban hozták létre, de ez nyolc évfolyamos volt, a diákok tizedik életévük betöltése után kerülhettek ide. Létrejöttét a túlságosan a latin-görög nyelvi tanulmányokra koncentráló klasszikus gimnázium megreformálásának igénye motiválta. A reformgimnáziumban csak latint tanultak (az első osztálytól kezdve), görögöt nem, s nagyobb teret szenteltek a matematika és a természettudományok oktatásának, mint a humán gimnáziumban. Laube 125.

⁴³ Elsőként a bécsi Schwarzwaldschule alakult reálgimnáziummá 1911-ben. Laube 126.

⁴⁴ Steibl 10.

⁴⁵ Flich 97.

⁴⁶ Magyarország leány-középiskoláinak tankerületi beosztása. Nemzeti Nénevelés, 1918. 39. évfolyam, 7–8. szám. 150–152.

⁴⁷ Steibl 8.; Flich 82.

⁴⁸ Flich 82.

⁴⁹ Idézi: Flich 82.

A nők érettségi vizsgálatainak újabb szabályozására csak két évtized múlva került sor. Az oktatási miniszter 1896. március 9-én részletesebben is rendelkezett annak feltételeiről és módjáról.⁵⁰ A rendelkezés szerint gimnáziumi érettségit tehetnek azok a nők, akik 18. életévüket betöltötték, s igazolják, hogy vagy valamely magángimnáziumban rendszeres tanulóként, vagy valamely nyilvános gimnáziumban magántanulóként, vagy otthon szakszerű vezetés mellett a szabályszerű terjedelemben gimnáziumi oktatásban részesültek. A vizsgázni kívánóknak az illetékes tartományi tanfelügyelőtől kellett engedélyt kérniük. Az érettségi letételére csak a rendeletben felsorolt gimnáziumokban volt lehetőség. Erre a célra tartományonként egy, amennyiben a tartomány többnyelvű volt, ennek megfelelően több gimnáziumot jelöltek ki.⁵¹ A vizsgákat a fiúk érettségi vizsgájára érvényes szabályok betartásával kellett lefolytatni, eltérés volt azonban, hogy a lányoknak az összes tárgyból vizsgázniuk kellett, míg a fiúknak lehetőségük volt arra, hogy jó tanulmányi eredmény esetén egyes tárgyakból felmentést kapjanak. Ezzel tehát megnehezítették a nők számára az érettségi vizsgát.

Az 1896-os szabályozás a továbbtanulási záradékra vonatkozó 1878-as intézkedést továbbra is fenntartotta. Ezt csak az oktatási miniszter 1901. április 28-i rendelete helyezte hatályon kívül, mely kimondta, amennyiben megfeleltek a törvényes előírásoknak, az osztárak állampolgárságú nők számára kiállított érettségi bizonyítványba is be kell vezetni, hogy az egyetemi tanulmányokra jogosít.⁵² (Természetesen csak a nők előtt nyitva álló felsőoktatási intézményekben tette lehetővé a beiratkozást.) A külföldi nők esetében azonban továbbra is érvényben maradt az 1878-as szabályozás.⁵³ Ezzel bizonyára azt kívánták elkerülni, hogy külföldről ideáramoljanak az egyetemi tanulmányokat folytatni kívánó nők. Ennek esélye egyébként amúgy sem volt nagy, hiszen Európa legtöbb országában előbb nyílt meg a nők előtt a felsőfokú tanulmányok lehetősége, mint Ausztriában.

A nők érettségi vizsgáját érintő diszkriminatív rendelkezések eltörlésének utolsó lépéseként 1904-ben hatályon kívül helyezték az 1896-os rendeletnek azt a passzusát is, mely nők esetében megtiltotta, hogy valamely tárgyból felmentést kapjanak a vizsga alól. Ettől kezdve e tekintetben is ugyanazok a feltételek voltak érvényesek a nőkre, mint a férfiakra.⁵⁴

Mivel az érettségi bizonyítvány sokáig nem jogosította a nőket felsőfokú tanulmányok folytatására, a 19. század végéig nem nagy számban vállalkoztak megszerzésére. Mindazonáltal 1895-ig Ausztriában körülbelül 25 nő tett érettségi vizsgát.⁵⁵

Magyarországon a nők csak Ausztriánál később, 1883-ban kaptak lehetőséget arra, hogy érettségit tegyenek. Akárcsak a Monarchia másik felében, itt is magántanulóként, valamely fiú-középiszkolában vizsgázhattak. Fontos eltérés volt azonban, hogy a kapott érettségi bizonyítvány Magyarországon kezdettől fogva teljes értékű volt, ugyanúgy jogosított egyetemi felvételekre, mint a fiúk bizonyítványa.

Amint az érettséggel kapcsolatos intézkedésekből kiderült, a nőknek módja volt arra, hogy magántanulóként valamely fiú-középiszkolában tanuljanak. A lányok többnyire gimnáziumokat látogattak, csak kevesen választották a reáliskolát. A 20. század első évtizedében arra is lehetőségük volt, hogy fiúiskolákban órákat látogassanak (hospitáljanak), amennyiben nem volt a közelben leány-középiszkola. Ezt a gyakorlatot azonban 1910-ben

⁵⁰ Verordnung des Ministers für K. u. U. vom 9. März 1896, Z. 1966, MVB Nr. 18. In: Beck-Kelle 564–566.

⁵¹ Galíciában például három iskolában lehetett érettségizni, ezek közül egy lengyel, egy német, egy pedig rutén vizsgázók érettségiztetését végezte.

⁵² Verordnung des Ministers für K. u. U. vom 28. April 1901, Z. 9834, MVB Nr. 20. In: Beck-Kelle 581–582.

⁵³ Lind 72.

⁵⁴ Lind 72.

⁵⁵ Albisetti 1993, 22.

megtiltották.⁵⁶ A nőknek 1919 júliusában engedélyezték, hogy a fiú-középiskolák rendes tanulói lehessenek.⁵⁷ Ezután egyes fiúiskolákban külön leányosztályokat is létrehoztak.⁵⁸

Korszakunkban az állam nem mutatott nagy érdeklődést a középfokú leányoktatás ügye iránt. Elégségesnek tartotta, ha támogat néhány leányiskolát – erre az 1870-es évektől került sor –, állami leány-középiskolák létrehozását nem tekintette szükségesnek. A kormányzat csak vontatottan, lépésről-lépésre engedett a leányoktatás fejlesztésére irányuló törekvéseknek. Mivel nem tartotta kívánatosnak, hogy nők nagyobb számban folytassanak egyetemi tanulmányokat, a leányliceumot szánta a középfokú leányoktatás színterének, a továbbtanulásra jogosító leányiskolák felállítását csak igen korlátozott mértékben tartotta szükségesnek. E politikának köszönhetően a leány-középiskolák közül egy sem állt állami kezelésben, egyesületek, felekezetek és önkormányzatok tartották fenn őket. Így az 1913–14-es tanévben a Lajtán túli területeken működő kilenc német tan nyelvű leány-realgimnázium közül három fenntartója volt egyesület, kettő az Orsolyarendi apácák, kettő önkormányzat, kettő pedig magánszemély.⁵⁹

Mint láttuk, a 19. század végéig meglehetősen csekély számban működtek Ausztriában olyan leányiskolák, melyek a polgáriban megszerezhetőnél magasabb műveltséget nyújtottak. Ilyen körülmények között igen fontos szerep jutott a tanítónőképző intézeteknek, melyek nemcsak szakképző intézmények voltak, hanem magasabb szintű általános műveltséget is közvetítettek.

Az első tanítónő-, illetve nevelőnőképző intézetek Ausztriában már a 18. század végén létrejöttek. II. József alapította 1775-ben Sankt Pöltenben az ún. Offizierstöchterinstitutot, amely a nemesség leányai számára képzett nevelőnőket. Ugyancsak ő hozta létre 1786-ban a Zivilmädchenpensionatot, ahol elemi iskolai tanítónők képzése folyt.⁶⁰ A 19. század első felében kolostori iskolákban felállított tanfolyamokon történt az elemi iskolai tanítónők képzése.

A tanító-, illetve tanítónőképzés első állami szabályozására az 1869-es népiskolai törvény keretében került sor, mely elrendelte állami tanító- és tanítónőképző intézetek felállítását. Az első állami tanítónőképző intézet 1869 decemberében Bécsben nyílt meg.⁶¹ A következő évben pedig Linzben, Grazban, Innsbruckban kezdtek meg működésüket ilyen intézmények.⁶² Az 1874-es szabályzat szerint a felvétel feltétele a 15. életév betöltése és sikeres felvételi vizsga letétele volt. A tanfolyam befejezése után a leendő tanítónőknek két évig valamely nyilvános népiskolában kellett dolgozniuk, s csak ezután teheték le a képesítő vizsgát. A vizsga egy, az oktatási miniszter által kinevezett bizottság előtt zajlott. A jelöltnek előzetesen egy házi dolgozatot kellett elkészítenie, maga a vizsga pedig szóbeli és írásbeli részből, valamint próbatanításból állt.⁶³

A polgári iskolai tanítónők képzése az elemi iskolai tanítónőképzőkhöz csatlakozó tanfolyamokon történt. A tanfolyamot elvégzők legalább hároméves tanítási gyakorlat után tehettek képesítő vizsgát.⁶⁴

⁵⁶ Flich. 94.

⁵⁷ Flich. 97.

⁵⁸ Forkl, Martha – Koffmahn, Elisabeth (Hg.): *Frauenstudium und akademische Frauenarbeit in Österreich*. Wien – Stuttgart, 1968. (a továbbiakban: Forkl – Koffmahn) 78.

⁵⁹ Mazohl-Wallnig – Friedrich 25.

⁶⁰ Braun, Martha Stephanie (Hg.): *Frauenbewegung, Frauenbildung und Frauenarbeit in Österreich*. Wien, 1930. (a továbbiakban: Braun) 174–175.

⁶¹ Magyarországon is ugyanebben az évben kezdte meg működését az első állami tanítónőképző intézet.

⁶² Braun 176.

⁶³ Braun 184.

⁶⁴ Braun 185.

Bár az állam is szép számban hozott létre tanítónőképző intézeteket, e téren is igen fontos szerepet játszott az egyház. Az 1913–14-es tanévben a Lajtán túli területeken működő 40 tanítónőképzőből tizenkilencet valamely katolikus apácarend, tizenháromat az állam tartott fenn, négy állt egyesületi, három önkormányzati, egy pedig tartományi kezelésben.⁶⁵

A tanítónőképzők igen nagy népszerűségnek örvendtek. Már az 1870–71-es tanévben is a tanító- és tanítónőképzők végzőseinek 46,5%-a nő volt.⁶⁶ E jelenség oka egyrészt az, hogy kevés más olyan iskola állt nők előtt nyitva, amely magasabb műveltséget közvetített. Sok olyan leány is látogatta ezeket az intézményeket, aki nem akart a tanítói pályára lépni, egyszerűen csak általános műveltségét kívánta gyarapítani.⁶⁷ A tanítónőképzőkben tanuló lányok magas száma másrészt azzal magyarázható, hogy a tanítói pálya a nők körében igen kedvelt volt. Mutatja ezt, hogy a 19. század végén az elemi iskolai tanítók 43%-a volt nő a szűkebben vett Ausztriában.⁶⁸ Ez nem volt egyedülálló jelenség, Európa más országaiban is nagy számban léptek a nők e pályára.⁶⁹ A tanítói volt ugyanis a nők számára legkönnyebben elérhető olyan pénzkereső foglalkozás, mely megfelelt a középosztály társadalmi presztízsének. Ráadásul ezt a pályát a társadalom is megfelelően tartotta számkra, abból kiindulva, hogy a gyermeknevelés a nő természetes feladata.

A középfokú leányiskolák megszorodásával erősödött az igény, hogy itt is tanítsanak nők. A 19. század végéig ezekben az iskolákban főleg férfi tanárok oktattak, nők legfeljebb kézimunkát, éneket, rajzot tanítottak. Az itt dolgozó nők elemi vagy polgári iskolai tanítónői oklevéllel rendelkeztek.⁷⁰ Ennél magasabb képesítést nem is szerezhettek, hiszen a középiskolai tanári oklevél megszerzéséhez az egyetemet kellett elvégezni, oda pedig – pontosabban a bölcsészkarra – csak 1897-től iratkozhattak be. A középiskolai tanári pályára készülőknek legalább hét félévet kellett rendes hallgatóként tanulnia az egyetemen, letenni a tanári vizsgát, majd egy évet gyakorolnia valamely nyilvános iskolában. Az első középiskolára képesített tanárnő 1900-ban kezdte meg munkáját, a bécsi Verein für erweiterte Frauenbildung leánygimnáziumában tanított matematikát és természettant.⁷¹ 1900-tól vált lehetővé a nők számára, hogy leánylíceumi tanári oklevelet szerezzenek, ekkor ugyanis az oktatási miniszter külön képesítő vizsgát vezetett be a leánylíceumi tanárok számára (eddig ilyen nem létezett). A vizsgát mindazok letehették, akik betöltötték 22. életévüket, s középiskolai vagy leánylíceumi érettségivel rendelkeztek, vagy pedig elvégezték a tanítónőképzőt. Továbbá megkövetelték, hogy a jelölt bizonyítsa, hat félévet rendes vagy rendkívüli hallgatóként valamely egyetemen tanult, ebből legalább öt félévet a bölcsészkaron kellett végezni.⁷² Az utóbbi feltétel teljesítését a nők számára az tette lehetővé, hogy – amint már szó esett róla – a leánylíceumi érettségi és a tanítónőképző elvégzése jogosított a rendkívüli hallgatóként való felvételre a bölcsészkaron. A képesítő vizsga után egyéves

⁶⁵ Mazohl-Wallnig – Friedrich 25–26.

⁶⁶ Flich 81.

⁶⁷ Flich 81.

⁶⁸ Albisetti, James C.: Deutsche Lehrerinnen im 19. Jahrhundert im internationalen Vergleich. In: Jacobi, Julianne (Hg.): Frauen zwischen Familie und Schule. Professionalisierungsstrategien bürgerlicher Frauen im internationalen Vergleich. Frankfurt, 1994. 28–53. (a továbbiakban: Albisetti 1994.)

⁶⁹ A 19. század végén Svájcban 36%, Portugáliában 48%, Finnországban 56%, Olaszországban 63%, Svédországban 66%, Norvégiában 34%, Poroszországban 15,5% volt a nők aránya az elemi iskolai tanítók között. (Albisetti 1994. 33–34.) Magyarországon ehhez képest alacsony volt arányuk, 1897-ben 17%-ot tett ki. (Máday Andor: A női munka. Budapest, 1899. 16.)

⁷⁰ Forkl–Koffmahn 75.

⁷¹ List-Ganser, Berta: Die Frau in den akademischen Berufen. In: Braun 295–300.

⁷² Erlass des Ministers für K. u. U. vom 11. Dezember 1900, Z. 34.551, MVB Nr. 65. In: Beck – Kelle 576–580.

próbaidőt kellett valamely leánylíceumban letölteni. A képesítést előre meghatározott szakcsoportokra (például földrajz–történelem, német–idegen nyelv stb.) lehetett megszerezni.

Annak ellenére, hogy a 19. század végén megteremtődött a lehetőség, hogy nők is középiskolai és leánylíceumi tanári oklevelet szerezzenek, a középfokú leányiskolákban tanító nők száma ezután sem volt magas. A főtárgyakat továbbra is elsősorban férfi tanárok oktatták, akik mellékállásban dolgoztak a leányiskolákban. A női tanerők többnyire melléktárgyakat tanítottak. Ez a helyzet csak az első világháború éveiben változott meg radikálisan, amikor a frontra vonult férfi tanárok helyét nők vették át. 1920–21-ben a középfokú leányiskolákban már 179 nő és csak 151 férfi tanított.⁷³

Az eddig említettekén kívül a századfordulón a nők más pedagógiai pályákra is szerezhettek képesítést, így lehettek óvónők, nevelőnők, zenetanárnők és rajztanárnők. Az utóbbi két esetben a zeneakadémiát, illetve a képzőművészeti akadémiát kellett elvégezniük.

A nők felsőfokú képzése

Az egyetem nők előtti megnyitására Ausztriában – akárcsak Magyarországon – a legtöbb európai országhoz képest későn került sor. Európában elsőként Franciaországban és Svájcban folytathattak nők egyetemi tanulmányokat, már az 1860-as évektől. Az 1870–80-as években azután számos ország biztosította számukra is ezt a lehetőséget. 1895 végén Magyarország is megnyitotta előttük az egyetemek kapuit, de csak a bölcsészettudományi és orvosi kart, valamint a gyógyszerészeti tanfolyamot.

Ausztriában az egyetemek már az 1870–80-as években szembesültek a nők felsőfokú képzésének problémájával, már ekkor kérték ugyanis nők felvételüket.⁷⁴ A bécsi egyetem tanácsa 1873 decemberében elvi döntést is hozott e témában, úgy határozott, nők se rendes, se rendkívüli hallgatóként nem iratkozhatnak be.⁷⁵

A nők felsőfokú tanulmányainak központi szabályozására először 1878-ban került sor, amikor a kultuszminiszter rendeletet bocsátott ki e kérdéssel kapcsolatban. A rendelkezés leszögezte, szó sem lehet arról, hogy nők rendes vagy rendkívüli hallgatóként beiratkozzanak az egyetemekre. Arra azonban lehetőséget adott, hogy kivételes esetben engedélyt kapjanak egyetemi előadások látogatására. A döntést erről a fakultás és az érintett tanár közösen hozta meg. Az egyetemi tanácsnak azonban joga volt arra, hogy az egész egyetemre vonatkozóan megtiltsa jelenlétüket. Azok a nők, akik e szabályozás szerint látogathatták az egyetemet, nem iratkozhattak be, csak egyes előadásokat hallgathattak. Igazolást sem kaptak arról, hogy egyetemre jártak.⁷⁶ Ez a rendelkezés nagyjából megfelelt az addigi gyakorlatnak, a bécsi egyetemre 1878-ig csak vendéghallgatóként (Frequentantin) járhattak,⁷⁷ Innsbruckban pedig egyáltalán nem is hallgattak előadásokat. Egyes egyetemeken azonban ez az addigiakhoz képest szigorítást jelentett, a csernovici egyetemnek például volt rendes nőhallgatója 1878 előtt.⁷⁸

Mint már említettem, 1878-ban még egy olyan kultuszminiszteri rendelet született, mely kapcsolatban állt a nők egyetemi képzésével. Ez elrendelte, hogy az érettségit tevő

⁷³ Forkl – Koffmahn 77.

⁷⁴ Az innsbrucki egyetemen például 1872-ben kérte az első nő felvételét. (Az innsbrucki egyetemre vonatkozó adatok forrása itt és később: Steibl)

⁷⁵ Lind 42.

⁷⁶ Verordnung des Ministers für K. u. U. vom 6. Mai 1878, Z. 5385, MVB Nr. 15. In: Beck – Kelle 562–564.

⁷⁷ Lind 43.

⁷⁸ Lind 47. A csernovici (Bukovina) egyetem liberálisabb magatartásához hozzájárulhatott, hogy meglehetősen új volt, Ferenc József alapította 1875-ben.

nők bizonyítványából ki kell hagyni azt a záradékot, mely szerint a bizonyítvány felsőfokú tanulmányokra jogosít. E két 1878-as rendelkezés végképp elzárta a nők előtt a lehetőséget arra, hogy egyetemi tanulmányokat folytassanak.

Az egyetem nők előtti megnyitása – akárcsak Magyarországon – Ausztriában is az 1890-es években került az érdeklődés középpontjába, amikor a nőmozgalom is akcióba lépett e cél érdekében. Elsőként a prágai Minerva nőképző egyesület követelte, tegyék lehetővé az egyetemi tanulmányokat nők számára is.⁷⁹ 1890-ben beadványt intézett a képviselőházhoz, melyben az orvosi és a bölcsészettudományi kar megnyitását kérte. Példáját hamarosan követte a bécsi Verein für erweiterte Frauenbildung, mely szintén e két fakultás megnyitását szorgalmazta. Magyarországhoz hasonlóan tehát Ausztriában is elsősorban a nők orvosi és bölcsészeti stúdiumainak lehetővé tétele állt az előtérben. Akadt azonban olyan nőszervezet is, mely az összes fakultás megnyitását követelte. Az Allgemeiner Österreichischer Frauenverein (Általános Osztrák Nőegylet) elődszervezete már 1891-ben ilyen tartalmú petíciót fogalmazott meg.⁸⁰ A képviselőház 1890-ben foglalkozott először a nők egyetemi tanulmányainak kérdésével a Minerva petíciója nyomán. Ezután a nőszervezetek újabb és újabb beadványokkal fordultak a kormányzathoz és a parlamenthez. A nők egyetemesre bocsátásával kapcsolatol viták különösen 1895–96-ban lángoltak fel.

Az egyetem nők előtti megnyitása Ausztriában több lépésben történt. Először, az 1897–98-as tanévtől a bölcsészkarra iratkozhattak be. Erről a kultuszminiszter 1897. március 23-i rendelete intézkedett, mely szerint a felvétel feltétele az osztrák állampolgárság és a 18. életév betöltése volt. A rendes hallgatóként beiratkozóknak ezenkívül érettségi bizonyítvánnyal kellett rendelkezniük. A rendkívüli hallgatóknál elegendő volt tanítónőképző-intézet, vagy valamely ezzel azonos értékűnek minősített iskola (például felsőbb leányiskola, líceum) elvégzése.⁸¹

1897-ben tehát csak a bölcsészkart tették hozzáférhetővé számukra. A többi kar továbbra is zárva maradt. Közülük főleg az orvosi fakultás megnyitását követelték a nőszervezetek. A nők orvosi pályára bocsátására az első lépések már korábban megtörténtek. Először 1890-ben engedélyezték nőnek, hogy orvosi praxist folytasson a Monarchiában, a Svájcban végzett Rosa Kerschbaumer a császár külön engedélyével kapott lehetőséget erre. 1892-től Bosznia-Hercegovinában dolgozott néhány orvosnő, akik szintén Svájcban szereztek orvosi oklevelet.⁸² A magyarországi születésű Georgine von Roth az Offizierstochterinstitutban praktizált 1895-től.

Az első orvosnők tehát Svájcban szereztek meg diplomájukat, s a Monarchia területén külön engedéllyel folytathattak orvosi gyakorlatot. Az ilyen esetek egységes szabályozására 1896-ban került sor, amikor az oktatási miniszter rendeletben biztosította a nőknek is a lehetőséget orvosi diplomájuk honosítására. A nosztrifikáció feltétele volt az érettségi, az osztrák állampolgárság, a 24. életév betöltése, valamint tíz félév letöltése valamely külföldi egyetemen. Az oklevelét honosítani kívánónak le kellett tennie az orvosi szigorlatokat, kivéve a természettudományi elővizsgálatokat. A nosztrifikáció engedélyezéséről az illetékes orvosi kar tanártestülete döntött.⁸³ Az első nő, aki kihasználta ezt a lehetőséget, Gabriele Possaner von Ehrenthal volt, akit 1897. április 2-án – Hugonny Vilma előtt néhány héttel – avattak orvosná. Egyúttal ő volt az első nő, aki a Monarchiában doktori címet szerzett.

⁷⁹ Mint már szó esett róla, ez az egyesület hozta létre az első leánygimnáziumot a Monarchiában.

⁸⁰ 1894-ben már a Verein für erweiterte Frauenbildung is ezt kérte.

⁸¹ 1898-ban a krakkói és a lembergi egyetemnek engedélyezték, hogy külföldi nőket is felvegyenek. Esetenként más egyetemek is kaptak erre engedélyt. (Verordnung des Ministers für K. u. U. vom 23. März 1897, Z. 7155, RGB Nr. 84, MVB Nr. 19. In: Beck – Kelle 567–569.)

⁸² 1892-ben a cseh Anna Bayer, 1893-tól a lengyel Theodora von Krajewska és a cseh Bohuslava Keck, 1899-től Gisela Kuhn dolgozott Bosznia-Hercegovinában.

⁸³ Verordnung des Ministers für K. u. U. vom 19. März 1896, RGB Nr. 45, MVB Nr. 20. In: Beck – Kelle 566–67.

A nők elzárása az orvosi tanulmányoktól ezek után nem volt sokáig tartható. 1898-ban már maga a bécsi orvosi fakultás kérte az oktatási minisztertől, nyissa meg az orvosi kart is a nők előtt. A miniszter ezzel kapcsolatos rendelete 1900. szeptember 3-i dátummal jelent meg. Kimondta, hogy nők is felvehetőek rendes hallgatónak az orvosi fakultásokra, amennyiben osztrák állampolgárok és érettségivel rendelkeznek. Megszerezhetik az orvosdoktori címet is, a férfiakkal azonos feltételek mellett. A nők felvételéről az orvosi kar dékánja, illetve tanártestülete döntött.⁸⁴ Ugyanekkor jelent meg az a rendelet, mely lehetővé tette nők számára, hogy a gyógyszerészeti tanfolyamot látogassák és gyógyszerészi oklevelet szerezzenek.⁸⁵ A bécsi egyetemen az első gyógyszerésznő 1905-ben végzett, valamivel korábban a lemergi egyetemen kapott egy nő gyógyszerészi címet.⁸⁶

Az első világháború végéig Magyarországhoz hasonlóan Ausztriában is csak a bölcsészettudományi és az orvosi karon tanulhattak nők rendes hallgatóként. A jogi kar megnyitására Ausztriában a háború után került sor, amikor a nők politikai egyenjogúsítása tarthatatlanná tette az eddigi helyzetet. 1919. május 7-én adták ki azt a rendeletet, mely engedélyezte, hogy nők is beiratkozzanak a jogi fakultásra, letegyék az elméleti államvizsgákat és doktoráljanak. A rendelkezés az 1919-es nyári félévvel lépett érvénybe. Államszámvitel-tant – akárcsak Magyarországon – már korábban is hallgathattak nők.

Ugyancsak 1919-től tanulhattak nők rendes hallgatóként a műszaki főiskolákon, a földművelési főiskolán, az állatorvosi főiskolákon, 1920–21-től pedig a képzőművészeti akadémián. Felvett nőket az 1922-ben alapított világkereskedelmi akadémia is. 1922-től az evangélikus teológiai fakultás hallgatói is lehetnek nők. A katolikus teológiai kar megnyitására azonban csak 1945–46-ban került sor.

Mint már említettem, nő először 1897-ben doktorált a Monarchiában, Gabriele Possaner von Ehrenthal honosította svájci orvosi oklevelét a bécsi egyetemen. A bécsi bölcsészkaron 1900 májusában került sor az első nő doktorrá avatására,⁸⁷ a jogi fakultáson természetesen csak jóval később, 1921-ben,⁸⁸ az evangélikus teológián pedig 1937-ben.⁸⁹ A grazi egyetemen 1902-ben,⁹⁰ az innsbruckin 1907-ben szerzett nő első ízben doktori címet.

A habilitáció kérdésében a monarchia nyugati része valamivel liberálisabbnak bizonyult, mint Magyarország. 1907-ben kultuszminiszteri rendelet biztosította nőknek is a habilitáció jogát a két nő előtt is nyitva álló fakultáson. Az első – és az első világháború végéig egyetlen – nő, aki magántanári képesítést szerzett a Monarchiában, Elise Richter volt. 1907-ben nevezték ki a romanisztika magántanárává a bécsi egyetemen. A bécsi orvosi fakultáson csak 1930-ban habilitált az első nő.⁹¹ Már Elise Richter kinevezése is kivételnek számított, ennél magasabbra pedig az első világháború előtt nem kerülhetett nő. Kiemelkedő, nemzetközileg is elismert tudományos munkássága ellenére Elise Richter is csak 1921-ben kapta meg a rendkívüli egyetemi tanári kinevezést – elsőként Ausztriában –

⁸⁴ A rendelet még arra is lehetőséget adott, hogy kivételes esetekben beszámítsák a külföldi egyetemen végzett tanulmányokat, illetve az ausztriai egyetemek orvosi karán vendéghallgatóként látogatott előadásokat is. (Verordnung des Ministers für K. u. U. im Einvernehmen mit dem Ministerium des Innern vom 3. September 1900, RGB Nr. 149, MVB Nr. 49. In: Beck – Kelle 570–71.)

⁸⁵ Verordnung des Ministerpräsidenten als Leiters des Ministeriums des Innern sowie des Ministers für K. u. U. vom 3. September 1900, RGB Nr. 150, MVB Nr. 50. In: Beck – Kelle 571–72.

⁸⁶ Roeske, W.: Zur Geschichte des Pharmaziestudiums an der Krakauer und Wiener Universität. In: Österreichische Apothekerzeitung, 1967. 21. évfolyam, 49. szám. 681–684.

⁸⁷ Az első bölcsészdoktori címet szerzett nő – Gabriele von Wartersleben – az első magyar bölcsészdoktor nőhöz hasonlóan tanulmányait részben külföldön végezte.

⁸⁸ A bécsi egyetemre vonatkozó adatok forrása, amennyiben külön nem jelzem: Heindl – Tichy

⁸⁹ Forkl – Koffmahn 38.

⁹⁰ Simon 1993. 202.

⁹¹ Feldner, Birgit: Auf halbem Weg zur Selbstverständlichkeit. Zur Geschichte der universitären Frauenbildung. In: Juridikum, 1997. 2. 26–28.

rendes egyetemi tanár pedig nem lehetett belőle.⁹² A két világháború között azután több nő is habilitált az ausztriai egyetemeken.

Ami az alsóbb egyetemi pozíciókat illeti, 1907-ben kultuszminiszteri rendelet intézkedett arról, hogy nők is alkalmazhatók tanársegédként.⁹³

Akárcsak Magyarországon, a hallgatók többsége Ausztriában is a bölcsészkaron tanult. A bécsi egyetemen a bölcsészkar látogatók aránya a hallgatók között 73,4% és 86,9% között mozgott, a másik nők előtt nyitva álló fakultáson, az orvosin tanulók pedig 13,1% és 26,6% között. Az 1900–01-es téli félévben a nők 83,3%-a a bölcsészkar, 16,7%-a az orvosi kar hallgatója volt, 1908–09-ben 86,4%-uk tanult a bölcsészkaron, 13,6%-uk pedig az orvosin.⁹⁴ A Monarchia osztrák feléhez tartozó mind a nyolc egyetemet⁹⁵ figyelembe véve is azt tapasztaljuk, hogy a nők többsége a bölcsészkarra járt. Az 1906–07-es tanév téli félévében a hallgatók 86%-a tanult a bölcsészettudományi, 10,5%-a az orvosi és 3,5%-a a jogi karon.⁹⁶ E jelenség többek között azzal magyarázható, hogy a nőhallgatók közül sokan a tanári pályára készültek. A leánylíceumi képzést pedig viszonylag egyszerűen meg lehetett kapni, érettségi sem kellett hozzá. Elegendő volt rendkívüli hallgatóként hat félévet eltölteni a bölcsészkaron. Nők megszerezhették a középiskolai – gimnáziumi, reáliskolai – tanári képzést is, ennek azonban feltétele volt az érettségi. A középiskolai tanári diplomával rendelkező nők számára kevés munkalehetőség adódott. Fiúiskolában ugyanis nem taníthattak, leány-középiskola (leánygimnázium) pedig kevés volt. Ennek köszönhetően főleg a leánylíceumi képzés megszerzésére törekedtek.

Hogyan alakult a nőhallgatók száma és aránya a birodalom osztrák felében? Az idetartozó nyolc egyetemen 1904–05-ben⁹⁷ 1219, 1905–06-ban 1325, 1906–07-ben 1683, 1907–08-ban 1707, 1908–09-ben 1956, 1909–10-ben 2209, 1910–11-ben 2456, 1911–12-ben 2498 nő tanult.⁹⁸ Arányuk a teljes hallgatószámhoz viszonyítva 1904–05-ben 5,6%, 1905–06-ban 5,9%, 1906–07-ben 7,0%, 1907–08-ban 6,9%, 1911–12-ben 8,6% volt.⁹⁹ Ezek magasabb értékek, mint az azonos időszakra vonatkozó budapestiek. Jól látható, hogy a tendencia a hallgatók számának és arányának növekedése volt. A legtöbb nő a bécsi egyetemen tanult, de részesedésük nem itt volt a legnagyobb. 1904–05 és 1911–12 között a krakkói egyetemen volt a legmagasabb a nőhallgatók aránya (10–14% között mozgott), a legalacsonyabb pedig Innsbruckban. A hallgatók arányát tekintve a második helyen eleinte Graz állt, 1911–12-ben azonban már több egyetem is megelőzte. Ugyancsak magas volt a nők aránya a lemergi és a csernovici egyetemen. Az utóbbi azért meglepő, mert itt nem működött orvosi kar.¹⁰⁰

⁹² Elise Richterre vonatkozóan lásd Richter, Elise: *Summe des Lebens*. Wien, 1997.; Heindl – Tichy 221–231.; Simon 1993. 208–209.

⁹³ Lind. 76.

⁹⁴ Heindl – Tichy 84.

⁹⁵ Ezek a következők: bécsi, grazi, innsbrucki, prágai német, prágai cseh, lemergi, krakkói, csernovici egyetem.

⁹⁶ *Statistik der Unterrichtsanstalten in den im Reichsrat vertretenen Königreichen und Ländern für das Jahr 1907*. A jogi karon tanuló nők nem rendes hallgatók voltak.

⁹⁷ Ez és az ez után következő adatok a téli félévre vonatkoznak.

⁹⁸ Adatok forrása: *Statistik der Unterrichtsanstalten in den im Reichsrat vertretenen Königreichen und Ländern* megfelelő kötetei; Lorenz: *Das Frauenstudium in Österreich*. 287. In: *Statistische Monatsschrift, Neue Folge* XIX. Brünn, 1914. 285–291. (a továbbiakban: Lorenz)

⁹⁹ *Statistik der Unterrichtsanstalten in den im Reichsrat vertretenen Königreichen und Ländern* megfelelő kötetei; Lorenz 288.

¹⁰⁰ A nőhallgatók aránya a teljes hallgatószámhoz az 1907–08-as és az 1911–12-es téli félévekben következőképpen alakult (az 1911–12-es adatok zárójelben): Bécs: 5,9% (8,1%), Graz: 9,9% (7,3%), Innsbruck: 3,6% (4,3%), Prága (német egyetem): 4,3% (5,7%), Prága (cseh egyetem): 6,0% (8,3%), Lemberg: 8,2% (8,9%), Krakkó: 10,8% (14,1%), Csernovic: 5,9% (11,3%). Lorenz 288.

A nőhallgatóság összetétele Magyarországon és Ausztriában sok hasonlóságot mutatott. A Monarchia mindkét felében erőteljesen felülreprezentáltak voltak az izraeliták az egyetemi hallgatók között. Különösen az orvosi fakultásra volt ez jellemző. A bécsi egyetemen tanuló nők 51,2–68,3%-át tették ki a zsidók 1900 és 1914 között. A bölcsészkaron is magas volt az izraeliták aránya a nők körében, de kevésbé, mint az orvosi fakultáción. Az 1897–98-as téli félévben 25% volt arányuk, az 1913–14-es tanév I. félévében pedig a folyamatos növekedésnek köszönhetően már 37,3%-ot tett ki.¹⁰¹ Összehasonlításképpen: a zsidók aránya a teljes népességben 1910-ben a Monarchia osztrák felében mindössze 4,6% volt.¹⁰² Az izraeliták felülreprezentáltságát megfigyelhetjük a férfi hallgatók között is, de jóval kisebb mértékben, mint a nőknél.¹⁰³

A nőhallgatóság társadalmi összetétele is hasonlított Ausztriában és Magyarországon. A bécsi egyetem nőhallgatóságát vizsgáló kutatócsoport megállapítása szerint a hallgatók az első világháború előtt elsősorban az ún. *Bildungsbürgertumból* érkeztek. Második helyen a közép- és kispolgárság, a harmadikon pedig a *Besitzbürgertum* és a kereskedők álltak.¹⁰⁴ A magyarországi viszonyokra emlékeztet az is, hogy az értelmiségi származásúak aránya az orvosi karon alacsonyabb volt, mint a bölcsészkaron, nagyobb viszont a közép- és kispolgárságé és a kereskedőké. Akárcsak a magyarországi hallgatók szülei, az ausztriaiak is főleg tisztviselők, szabad foglalkozású értelmiségiek, tanárok, katonatisztek, valamint az önállók közül kerültek ki.¹⁰⁵

Hasonlóságok és különbségek a Monarchia két fele között

A nőnevelés fejlődése Ausztriában és Magyarországon igen sok hasonlóságot mutatott. A lányok elemi oktatásáról az állam az 1860-as évek végén a népoktatási törvények keretében gondoskodott. Korántsem volt viszont megoldott a nők ennél magasabb szintű képzése. A lányok középfokú iskolázásának megszervezése – akárcsak Európa más országaiban – az Osztrák–Magyar Monarchiában is a 19. század utolsó harmadában került napirendre. E téren kiemelkedő szerepet játszottak a nőegyesületek, melyek nemcsak kérvényekkel fordultak az illetékes hatóságokhoz, hanem maguk is alapítottak leányiskolákat, melyek mintául szolgáltak más intézmények számára.

A középfokú leányoktatás alapintézménye Magyarországon és Ausztriában egyaránt a felsőbb leányiskola típusú iskola (höhere Töchterschule, leánylíceum) volt. Ez a kifejezetten lányok számára létrehozott iskolatípus mindkét országban a nőiesség kifejelesztését, a lányok női hivatásukra való felkészítését tartotta céljának. Ennek megfelelően az élő nyelvek oktatását helyezte előtérbe a klasszikus nyelvek helyett, és jóval kevesebb figyelmet fordított a természettudományos tárgyra, mint a fiú-középiskolák.

Míg Ausztriában az állam igen csekély érdeklődést mutatott a magasabb leányoktatás iránt, Magyarországon aktívan részt vett annak kiépítésében. 1875-től, az első állami felsőbb leányiskola megnyitásától kezdve a magyar kormányzat számos ilyen típusú oktatási intézményt hozott létre. Ausztriában ezzel szemben nem léteztek középfokú állami leányiskolák, a magasabb leányoktatás intézményei egyesületi, egyházi, önkormányzati kézben voltak, vagy magánszemélyek működtették őket. Az osztrák kormány megelégedett azzal, hogy pénzügyi segítyt nyújtson nekik. Nem feledkezhetünk meg azonban arról, hogy

¹⁰¹ Heindl – Tichy 144., 146.

¹⁰² Heindl – Tichy 146.

¹⁰³ 1900-ban például a bécsi egyetem hallgatóinak 25%-a volt izraelita. Heindl – Tichy 141.

¹⁰⁴ Heindl – Tichy 95. A kutatócsoport a kereskedőket külön kategóriaként kezelte, mivel vagyoni helyzetük igen különböző lehetett.

¹⁰⁵ Az innsbrucki egyetem bölcsészkarának nőhallgatói közül például 1900–1918 között 58,5% édesapja volt tisztviselő, 12,1%-é szabad foglalkozású értelmiségi, 9,8%-é önálló, 9,8%-é katonatiszt. Steibl 118.

a magyar kormány sem csupán a leányoktatás iránti elkötelezettségből, hanem inkább azért támogatta a felsőbb leányiskolákat, mert a nemzeti szellem terjesztését várta tőlük.

Abban azonban megegyezett a Monarchia két fele, hogy az állami oktatáspolitikai a nemek között kialakult társadalmi munkamegosztás fenntartására törekedett. A kormányzat a polgári felfogásnak megfelelő női szerepre felkészítő iskolákat támogatta az eddigi rendet megbontani igyekvő, a valós társadalmi igényeket figyelembe vevő törekvésekkel szemben. Így a kormány a női hivatásra felkészítő iskolatípusokat, Magyarországon a felsőbb leányiskolát, Ausztriában pedig a leánylíceumot kívánta a középfokú leányoktatás színterévé tenni. A fiú-középfokú iskolákkal valóban azonos szintű tudásanyagot és képeztést nyújtó leányiskolák létrehozását viszont nem, vagy csak igen korlátozott számban tartotta szükségesnek.

Magyarországon és Ausztriában egyaránt kétféle elképzelés állt szemben abban a kérdésben, hogyan biztosítsák a nők felkészítését az egyetemi tanulmányokra. Az egyik szerint a lányok középfokú oktatását a fiú-középfokú iskolák mintájára kell megszervezni. Ennek jegyében született meg az Országos Nőképző Egylet leánygimnáziuma Budapesten, a prágai és a bécsi leánygimnázium. Jellemző módon mindhárom intézményt nőegyesületek alapították. A másik elképzelés a felsőbb leányiskolával kapcsolatban kívánta megoldani a nők felkészítését az egyetemi tanulmányokra. A kormány is ezt az elgondolást támogatta. Magyarországon a felsőbb leányiskola 4. osztálya fölé szerveztek négyéves gimnáziumi tanfolyamot, Ausztriában pedig a leánylíceummal kapcsolatban hoztak létre gimnáziumi tanfolyamokat. Az 1912-es osztrák és az 1916-os magyar leány-középfokú reform egyaránt 4+4 osztályos megoldást vezetett be.

A kormány passzivitása a lányok középfokú oktatásának terén összefüggésben állt azzal, hogy az állam a Monarchia mindkét részében igyekezett elkerülni a nők egyetemi képzésének tömegessé válását. Úgy látták, elégséges néhány, kivételesen tehetséges nő számára biztosítani ezt a lehetőséget. Ennek megfelelően más európai országokhoz képest későn nyitották meg a nők előtt az egyetemek kapuit, de ez is csak korlátozott mértékben történt meg. Csak két fakultást tettek hozzáférhetővé a nők számára, s egyéb intézkedésekkel is igyekeztek távol tartani őket az egyetemtől. Ezek közül a legfontosabb, hogy Ausztriában a nők érettségi bizonyítványa 1901-ig nem jogosított egyetemi tanulmányokra, Magyarországon pedig a 20. század elejétől az érettségi eredményétől tették függővé a nők felvételét.

Az első világháború végéig a Monarchia két felében nagyjából ugyanazokkal a lehetőségekkel rendelkeztek a nők a felsőfokú képzés terén. Az osztrák állam ugyan kezdetben konzervatívabbnak bizonyult, mint a magyar – így később tette hozzáférhetővé a bölcsész-kart és az orvosi kart, nem fogadta el a nők érettségi bizonyítványát az egyetemi felvételnél –, 1901 után azonban már annál valamivel nyitottabb volt, hiszen nem vezetett be olyan korlátozásokat, mint például a felvétel jeles érettségihez kötése. Ez a tendencia a világháború után is folytatódott, ekkor az osztrák nők egyértelműen jobb helyzetbe kerültek, mivel több felsőoktatási intézmény állt előttük nyitva, mint Magyarországon.

MÜLLER, ILDIKÓ

*Female education in Austria at the time
of the Austro-Hungarian Monarchy*

The issue of the education of women in the Austro-Hungarian Monarchy moved into the centre of attention in the second half of the nineteenth century, as it did in most other countries in Europe. Making men and women equal in education was not merely a question of principle, but had great practical significance. Providing higher level training to women made it possible for them to set out on well-paid and prestigious careers so far accessible for men only. That meant the expansion of their employment possibilities as well as the enhancement of their social influence.

The Austrian state provided for the elementary education of girls with an Act on Popular Education in 1869. However, the higher than elementary education of women presented more problems. The basic institution in Austria of secondary female education was the higher girl-school type school (*höhere Töchter Schule*, girls' *lyceum*). This type of school, developed especially for girls, aimed at developing femininity, preparing the students for their female vocation. Showing very little interest in higher education for females, the Austrian state allowed private initiative to organize it. As a result, in the period under discussion there were no state secondary schools for girls, and the girls' schools that were of higher level than higher elementary schools were all in the hands of associations, churches, and municipalities, or run by private individuals. Presenting a colourful picture in the second half of the nineteenth century, higher female education was integrated and for the first time regulated by the state in 1900 only.

By the end of the nineteenth century the need had arisen in Austria to create secondary schools for girls that were of the same level and provided the same training as boys' schools. There were two ideas for the solution of this problem. According to one, the secondary education of girls should be organized along the lines of boys' education. The girls' secondary schools in Prague and Vienna were established according to this principle. The other idea wanted to solve the problem of preparing girls for university studies in connection with the girls' lyceum.

The government supported the latter, but it regarded the establishment of girls' schools that really provided the same education and qualifications as boys' schools as necessary in very limited numbers, if at all. This phenomenon was related to the fact that the state wished to avoid providing university training to women in large numbers. This possibility should be provided for a few, exceptionally talented females, they thought. Accordingly, universities opened before women late, in comparison with other European countries, and even that in a limited degree. Only two faculties were made accessible for women in the first place, and an additional restriction was imposed by the fact that secondary school leaving diplomas granted to women did not entitle them to university studies.

The development of women's education showed a number of similarities in Austria and Hungary. The question of female education became an important issue in both halves of the Monarchy more or less at the same time and for similar reasons. There were many similarities in the way this problem was solved, thus, for example, the role of women's movement was important, essentially the same types of schools were established, and the attitude of the state was similar in both countries.